

HANA YOUNIS

ŽENE U SUDSKIM SPISIMA 1878–1914.

ODBJEGLE, PRELJUBNICE, RENTIJERKE, ZEMLJOVLASNICE

Hana Younis

ŽENE U SUDSKIM SPISIMA 1878–1914.

ODBJEGLE, PRELJUBNICE, RENTIJERKE, ZEMLJOVLASNICE

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE

Knjiga 26

Izdavač:

Univerzitet u Sarajevu — Institut za historiju
Podgaj 6, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
<http://www.iis.unsa.ba>

Glavni i odgovorni urednik:

Dr. Dženita Sarač-Rujanac

Recenzenti:

Prof. dr. Fabio Giomi

Prof. dr. Ehlimana Memišević

ISBN 978-9958-649-58-5

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 55142918

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU

Hana Younis

**ŽENE U SUDSKIM
SPISIMA 1878–1914.**

ODBJEGLE, PRELJUBNICE,
RENTIJERKE, ZEMLJOVLASNICE

Sarajevo, 2023.

*Mojoj tetki Devleti
i kéerki Mejsun*

SADRŽAJ

SADRŽAJ	7
PREDGOVOR	9
I UVOD	11
II PORODIČNI ODNOSI	23
2.1. Mladike – voljne i otete.....	26
2.2. Od bigamije do poliandrije.....	43
2.3. Razvjenčane i odbjegle	49
2.4. Odustajanje od razvoda	67
2.5. Alimentacija	78
2.6. Preljubnice	86
2.7. Čedomorke	91
2.8. Tutorstvo	97
2.9. Zapostavljanje djece	102
2.10. Imovina	104
2.11. Dug unutar porodice	118
2.12. Umrle	122
2.13. Odsutne.....	129
III JAVNI ŽIVOT	139
3.1. Na ulici	139
3.2. Kradljivice i pokradene.....	152
3.3. Bludnice	163
3.4. Silovane.....	176
3.5. Ubistva s <i>neprijateljskim namišljajem</i>	182

3.6. Dug.....	186
3.6.1. Licitacija	187
3.6.2. Posudba novca	188
3.6.3. Veresija	192
3.7. Plate i zasluge	195
3.8. Kirija	201
3.8.1. Najam privatnog objekta	201
3.8.2. Poslovni prostor.....	205
3.9. Vlasnice kmetskih selišta	209
IV UGLEDNE GRADANKE: GOSPOĐE I HANUME.....	225
4.1. Savka Despić-Jeftanović.....	225
4.2. Mulija-hanuma Čomara	243
4.3. Ašida-hanuma Smailbegović	246
ZAKLJUČAK.....	257
CONCLUSION.....	273
الخلاصة	291
PRILOZI.....	305
IZVORI I LITERATURA	311
POPIS FOTOGRAFIJA I PRILOGA	317
INDEKS LIČNIH IMENA	321
INDEKS GEOGRAFSKIH POJMOVA.....	333
O AUTORICI.....	337

PREDGOVOR

Pisati o ženama izuzetno je teško, posebno ako ste žena. Uхватiti se u koštac s mnogobrojnim sudbinama ispričanim u sudskim prostorijama i prezentovati ih iz današnje perspektive činilo se još teže. U svijet žena koje su se pojavljivale pred sudovima krajem 19. i početkom 20. stoljeća uplovila sam sasvim slučajno. Toliko sam bila fascinirana da sam ostala godinama.

Mnogobrojne izvore bilo bi nemoguće pregledati i istražiti bez ljubaznog osoblja u Arhivu Bosne i Hercegovine, Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru, Arhivu Tuzlanskog kantona, Historijskom arhivu Sarajeva, Arhivu u Doboju i Gazi Husrev-begovoj biblioteci, svima njima dugujem posebnu zahvalnost za strpljenje i nesebično pomaganje u pronalasku za mene uvijek nemjerljivo važnih spisa.

Zahvalnost upućujem i mojim recenzentima dr. Fabiju Giomi i dr. Ehlimani Memišević čija mišljenja o ovoj knjizi predstavljaju snažan poticaj za moj budući rad, ali i veliku odgovornost. Direktor Inститuta za historiju dr. Sedadu Bešliji također zahvaljujem na razumijevanju i podršci.

Mojoj urednici i dragoj kolegici dr. Dženiti Sarač-Rujanac posebno zahvaljujem na mnogobrojnim komentarima koji su zasigurno pomogli da tekst bude bolji. Zahvaljujem i MA Mehmedu Hodžiću, koji mi je nesebično pomogao tokom istraživanja i sakupljanja nesređene i često razasute građe u pogrešnim kutijama, kao i trećem članu mog jezičkog odjeljenja dr. Sanji Gladanac-Petrović koja je imala strpljenja svakodnevno slušati o ženama i njihovim sudbinama.

Najveća podrška u svakom mom radu jesu moj suprug Rezk i kćerka Mej-sun i na tome im beskrajno hvala.

Da li je moguće oslikati svakodnevnicu krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini kroz glas žene koja se našla u sudskoj prostoriji? Žene koja je tražila svoja prava, one koju je sudbina dovela pred sud? One koja je probala nešto dobiti pravnim putem, one koja je pokušala to isto prevarom, one koja je ubila, one koja je zlostavljana, one koja je obespravljena, one koja je ukrala? Koliko se bremenitost tog prelaznog perioda odražavala na život žene u Bosni i Hercegovini? Kako se ona uspijevala izboriti sa svakodnevnim obavezama, očekivanjima društva i postojećim, složenim pravnim okvirom?

Ovo su neka od pitanja na koja ova monografija pokušava odgovoriti, oslanjajući se na historijske izvore koji svjedoče o konkretnim primjerima, o stvarnim ženama, ne zamišljenim, ne imaginarnim, nego onima s imenom i prezimenom, realnim problemom i to kroz konkretan događaj iz njihovog života. Njihovi iskazi koje pronalazimo u dostupnoj arhivskoj građi Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine, Vrhovnog šerijatskog suda Bosne i Hercegovine, Okružnog suda u Sarajevu, kotarskih sudova u Sarajevu, Mostaru, Ljubuškom, Trebinju, Doboju, Bosanskom Brodu, Tešnju, Maglaju, Gračanici, Bugojnu, Tuzli, kotarskih šerijatskih sudova u Sarajevu, Mostaru, Ljubuškom, Tuzli, Doboju, Maglaju i Tešnju su izuzetno važni i zanimljivi i iz razloga što zasigurno niti jedna od njih nije nikada ni pomislila da će ono što su izgovorile na sudu u tim izuzetno teškim periodima u svom životu biti predmet analize i neke studije nakon više od jednog stoljeća.¹ Zbog

¹ Ovdje želimo napomenuti da smo tokom dugogodišnjeg istraživanja o radu i osoblju šerijatskih sudova u Bosni došli do zaključka da je sačuvana građa samo šerijatskih sudova u Tuzli, Mostaru, Sarajevu i Livnu. Međutim, taj zaključak je ispao netačan jer smo tokom istraživanja u Arhivu Republike Srpske – kancelarija Dobjoj u fondu Sreski sud Dobjoj, Sreski sud Maglaj i Sreski sud Tešanj pronašli nekoliko kutija građe

toga je ova studija pred vama drugačija od klasičnih historijskih na koje smo navikli, značajno je nadograđena u odnosu na teorijske analize koje promišljaju ili zamišljaju i često predstavljaju isključivo odraz savremenih pogleda na te događaje. Tekst ove knjige kroz sudske spise na jednostavan način izlaže probleme žena koje su se na prijelomu dva stoljeća našle pred sudom i traga za odgovorom na ključna pitanja: kako su te žene živjele, koje su probleme isticale, kako su se nosile s njima, da li su uspijevale ostvariti svoja prava i šta je za njih bilo “normalno”, a šta bezvrijedne pravne bitke?

Više je odrednica kojima nastojimo ograničiti ovu temu, a koje je potrebno pojasniti. Prvi je odabrani hronološki okvir koji svojim graničnim godinama ima za cilj oslikati period odlaska Osmanskog carstva i dolaska Austro-Ugarske kao dvaju različitih kulturoloških krugova. Granične godine su odabrane jer oslikavaju promjene u svakodnevnicu uočljive koje možemo okarakterisati kao postosmanski i austrougarski period. Smjena vlasti značajno se odrazila na život žene u Bosni i Hercegovini. Također, u tom periodu doseljava se značajan broj žena iz okolnih zemalja, ali i zemalja kojima je Bosna potpuno strana sa svojim običajima i tradicijom. Pri tome, izuzetno je važno ukazati na položaj žene *starosjedioca*, koja se suočava s brojnim promjenama i novinama, kao i one *doseljenice*, kojoj je toliko toga novog pri čemu se njihove svakodnevnicu prepliću, a problemi su nerijetko slični ili isti.

Teorijska forma opravdanosti istraživanja žene kao posebnog subjekta koji ima različit položaj i prava, a samim tim su podložnije zlostavljanju i iskorištavanju, jasno se uočava u ovoj monografiji.² Žene su kao tema posljednjih decenija u naučnim studijama postale zastupljenije, ali se, i pored toga, žena i dalje tradicionalno veže *za kuću i kućne poslove* u područjima gdje je Osmansko carstvo vladalo. Naučna istraživanja koja su se fokusirala

šerijatskih sudova Doboju, Maglaju i Tešanj. Vidi: Hana Younis, *Biti kadija u kršćanskom carstvu: rad i osoblje šerijatskih sudova 1878-1914*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2021, 14.

² Dubravka Peić-Čaldarović, “Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija”, u: *Radovi zavoda za Hrvatsku povijest*, vol. 29, Zagreb, 1995, 273–287.

na ulogu i položaj žene u Osmanskom carstvu postala su dosta obimnija krajem 20. i početkom 21. stoljeća. U to vrijeme fokus se pomjerio na žene muslimanke i njihov politički i društveni status. Međutim, kada su u pitanju žene u Osmanskom carstvu, najviše su pažnje privlačile, što je i logično, žene u velikim i važnim centrima poput Šama, Magreba, Istanbula itd. Ta vrijedna istraživanja dovela su do nove perspektive o položaju žene muslimanke uopšte.³

I pored tog i sličnih istraživanja, mišljenje o ženama kao obespravljenima ostalo je dominantno, posebno kada je riječ o Bosni i Hercegovini, gdje su i žene i njihov položaj bili u sjeni političkih dešavanja. U cjelokupnim dosadašnjim istraživanjima o ženama u Bosni i Hercegovini najviše pažnje se poklanjalo položaju muslimanki, posebno zakonskoj regulaciji obaveznog skidanja zara i feredže iz sredine 20. stoljeća, događaju koji je predstavljan kao prekretnica u njihovoj “emancipaciji”. Postojeća, nedostatna historijska slika uglavnom je rezultat jednostranih analiza autora koji su iz ličnog animoziteta prema Osmanskom carstvu i islamu i na položaj i ulogu žene gledali s mnoštvom predrasuda, nerijetko obezvređujući nedvojbene realne historijske činjenice. Na pogrešnu postojeću percepciju o ženama posljednjih godina jasno se ukazuje i reaguje od strane istraživača koji svoje zaključke temelje na arhivskim izvorima i podacima koje crpe iz njih.⁴

³ Posebno je važno istaći rad *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, u kojem je Jennings, na osnovu izvorne arhivske građe, dokazao da su žene u Kayseriju još u 17. stoljeću ravnopravno učestvovala i u javnom životu. Ronald C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, u: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18, no. 1, Brill, 1975, 53–114; Također vidi: *The Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, ur. Francisca de Haan et al, CEU PRESS, 2006; Tucker Judith, *Women in 19th Century Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985; Al-Mubaidin, Mohannad. 185–200 (2013). الناس والمدنية في العصر العثماني: دمشق في القرن الثامن عشر الميلادي. اضافات مجلة اضافات (المجلة العربية لعلم الاجتماع)

⁴ Pored ostalih, tu su i radovi: *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History (Library of Ottoman Studies)*, ur. Amila Buturovic, Irvin Cemil Schick, London, 2007; Dragana Amedovski, “Osmanska žena na Centralnom Balkanu između stereotipa i stvarnosti (16-18. vek)”, u: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LXVI, 1, Beograd, 2018, 119–137; Azra Abadžić Navaey, “Predodžbe o ženama u osmanskoj

Sukladno takvoj, dominirajućoj percepciji u bosanskohercegovačkoj historiografiji, austrougarska okupacija je opisivana kao dolazak kulture i civilizacije. Kako bi se to opravdalo, prihvaćen je narativ o *zaostalom, nekulturnom* i *nepismenom* narodu kojeg su zatekli u Bosni te *civilizacijskom šoku* koji je stanovništvo doživjelo upoznavanjem s *austrougarskim kulturnim vrijednostima*. Da je to potpuno pogrešna percepcija, naglasili su značajni istraživači tokom posljednjih decenija. Posebno ističemo istraživanje Fabija Giomija koji u svom radu *Making Muslim Women European. Voluntary Associations, Gender, and Islam in Post-Ottoman Bosnia and Yugoslavia (1878–1941)* ukazuje na to da je percepcija o muslimanskim ženama koje su živjele u *neznanju* i bile “porobljene u ‘dvostrukom zatvoru’ feredže i kuće sve dok im komunistička partija nije dala politička prava i slobode” iskrivljena slika realnosti.⁵

I pored jasne promjene u smjeru realnog sagledavanja položaja i statusa žena u postosmanskoj Bosni, još uvijek je ta slika maglovita, uglavnom sačinjena od narativa, publicistike i rijetkih arhivskih izvora. Tako, recimo, kada je u pitanju školovanje ženske djece, dominira stav da su muslimanske kao i druge djevojčice u Osmanskom carstvu bile nepismene. Pri tome se vješto izbjegava pitanje da li nepoznavanje latiničnog pisma automatizmom znači nepismenost i da li su te djevojčice i djevojke poznavale neko drugo pismo. Iz kojeg ugla se promatra kada se one ocjenjuju nepismenim i zaostalim?⁶ Odgovor na pitanje relevantnosti očigledno jednostranog ocjenjivanja koje je s vremenom sačinilo itekako prisutne predrasude o životu, a posebno pravima žena na Istoku, ali i Bosni, s obzirom na to da je nastanjena muslimanima, možemo potražiti u teoriji orijentalizma. Edward Said u knjizi *Orijentalizam* iz 1978. godine u potpunosti razgolićuje odnos

književnosti: Imago-loška analiza Zenan-name Enderunlu Fazila”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 66, Sarajevo, 2017, 179–212.

⁵ Fabio Giomi, *Making Muslim Women European: Voluntary Associations, Gender, and Islam in Post-Ottoman Bosnia and Yugoslavia (1878–1941)*, Central European University Press, 2021, 191.

⁶ Vidi: Serpil Çakır, “Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism”, *Aspasia*, Volume 1, 2007, 61–83.

Zapada naspram Istoka. On pokazuje kako je upravo orijentalizam posluzio Zapadu da stvori imaginarni Istok i time opravdao kolonijalne namjere.⁷ Sukladno tome, Istok je predstavljen kao tradicionalan, što je postalo jednako zaostalosti i svemu negativnom, dok je Zapad sa svojim modernim i naprednim načelima bio civilizacijski nadmoćan. Samim tim, spomenuta opšteprihvaćena teorija o *civilizacijskom šoku*, donošenju napretka, tj. uvozu kulture i obrazovanja s austrougarskom okupacijom ne predstavlja ništa drugo nego posmatranje Bosne kroz naočale ovakvog orijentalizma. Kroz iste naočale oslikavan je za nas posebno važan položaj i život žene, posebno muslimanke, u Bosni. Stoga je nužno naglasiti da, kada je u pitanju položaj žene, treba imati u vidu da se austrougarska okupacija 1878. godine desila u periodu koji je u Evropi obilježen snažnim pokretom za ženska prava, ubrzanom industrijalizacijom i razvojem gradova.

Ne umanjujući važnost pojedinih segmenata života koje je Austro-Ugarska donijela, moramo reći da se taj složen odnos promjena koje se dešavaju u posljednjim decenijama 19. stoljeća vremenski podudario s novom upravom koja ga je ubrzala i konkretizovala. Međutim, naše višegodišnje istraživanje uči nas da se ne može argumentirano govoriti o tzv. *civilizacijskom šoku* ni u jednom segmentu bosanskog društva.⁸

Brojni primjeri koje ćemo spomenuti u knjizi kao i oni mnogobrojni koji su ostali nespomenuti, a ukazuju na isto, jasno potvrđuju da su žene u Bosni i Hercegovini u posljednjim decenijama 19. i početkom 20. stoljeća živjele poput žena širom Austro-Ugarskog carstva, ali i mnogo šire.⁹ Ključna razlika

⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor, 1987, 22; Također vidi: Adam Shatz, "Orijentalizam' – nekad i sad", dostupan na: <https://pescanik.net/orijentalizam-nekad-i-sad/>.

⁸ Fabio Giomi u radu posvećenom muslimanskim ženama koje su svojim pisanjem ostavile trag u javnom životu ukazuje na važnost njihove društvene uloge i oslikava jedan segment ženskog života. Fabio Giomi, "Daughters of Two Empires Muslim Women and Public Writing in Habsburg Bosnia and Herzegovina (1878–1918)", u: *Aspasia*, Volume 9, 2015, 1–18.

⁹ Vidi: *Women and the City, Women in The City a Gendered Perspective on Ottoman Urban History*, ur. Nazan Maksyudan, New York, 2014.

koju uočavamo jeste da su muslimanke svoja prava ostvarivale prema šerijskim zakonima te su po pitanju nasljedstva bile u povoljnijem položaju.¹⁰ Dolaskom Austro-Ugarske monarhije, žene kao babice, trgovkinje, kuharice, posluga i rentijerke postaju zastupljenije, pri čemu je industrijska revolucija, bez obzira na to što je bila na niskom nivou, i u Bosni i Hercegovini potakla masovnije zapošljavanje i utjecala na promjenu društva jednako kao i u drugim sredinama gdje se pojavila.¹¹ Pored toga, masovno iseljavanje posebno muslimanskog stanovništva pokrenulo je mnogobrojne ostavljene žene na aktivnu borbu za preživljavanje i hvatanje u koštac s mnogobrojnim novonastalim svakodnevnim problemima.

Na stranicama ove knjige nalaze se stvarne žene, imenom i prezimenom, sa svim njihovim konkretnim problemima. S namjerom nismo dublje ulazili u teorijska promišljanja nastojeći izbjeći uske teorijske okvire. Cilj nam je bio da stvarnim ženama damo priliku i kroz njihove riječi uvidimo kakvo je to doba bilo. Stoga, knjiga obiluje primjerima koji od pojedinačne slike u konačnici stvaraju složen mozaik života žena u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske okupacije i uprave. Cilj nam je otkriti jednu drugačiju sliku stvarnog života žene i ukazati na mnogobrojne zablude, neistine i *namaštavanja* koja s realnom slikom nemaju mnogo zajedničkog.

Jedan od razloga za izbor sudske provenijencije kao osnovnog izvora za temu ove knjige jeste činjenica da su ženski zapisi izuzetno rijetki, skoro pa i nepostojeći u bosanskohercegovačkim arhivima.¹² Međutim, sudski spisi djelimično nadopunjuju tu prazninu i pružaju uvid u žensko viđenje događaja, njihove zahtjeve sročene njihovim riječima i njihove sudbine

¹⁰ Dragana Amedovski, "Žena u ulozi nasljednice u osmansko doba: primer žene muslimanke na Centralnom Balkanu (17-18. vek)", u: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LXVII, 2, Beograd, 325–338.

¹¹ Vidi: Michael Roberts, *Women and Work in Pre-industrial England*, London: Routledge Kegan & Paul, 1985. i Judith G. Coffin, *The Politics of Women's Work: The Paris Garment Trades, 1750-1915*, New Jersey, 1996.

¹² Ovdje je neophodno istaći da se knjiga ne bavi pravnim okvirima niti ih analizira. Studija je ograničena isključivo na historijski okvir i metode istraživanja.

ispričane iz tog ugla. Ovi zapisi sadrže neprocjenjiv materijal o različitim temama kao što su ekonomska potrošnja, lični status, društvena stratifikacija, kriminal i lokalna politika.¹³ Oni nam govore da je slika ženske svakodnevnice njenih prava i javnog života izuzetno složena. Istovremeno, ona je isprepletena s mnoštvom dimenzija i različitih praksi i pogrešno je uopšte očekivati jedinstvenu sliku. Razlike nisu proizlazile samo iz lokalnih tradicija već i značajno drugačijeg načina života koji su imale stanovnice iste mahale. Taj zaključak u potpunosti potvrđuju dugi zapisnici u kojima ženski glasovi nekad tiho, a nekad glasno u potpunosti rasvjetljavaju kompletnu životnu priču. Pored toga, činjenica je da se sudski spisi, posebno kad su muslimanke u pitanju, ne odnose samo na jedan problem ili neko kriminalno djelo nego i na niz životnih događaja, poput vjenčanja i tutorstva, koji dodatno oslikavaju njihov životni ciklus. U ovim spisima prepoznajemo majke, supruge, ljubavnice, maćehe, djevojke, sluškinje, gospođe, hanume, vlasnice, zemljoposjednice, pri čemu sve one, u jednom trenutku svog života, stoje na istom mjestu i bore se za svoja prava. Upravo one s mnoštvom detalja opisuju svoj život, svoju sudbinu i iskustva, želje, nade i probleme koji su ih doveli baš tu.

¹³ U historiografiji susjednih zemalja, a posebno Hrvatske, sudski spisi već dugi niz godina služe kao važan izvor za analizu života žene na osnovu kojeg su nastala nezaobilazna djela za razumijevanje njihovog položaja, statusa i života uopšte. U bosanskohercegovačkoj historiografiji te teme su tek u povoju. Možemo izdvojiti samo knjigu *Zatočene* koja na izvrstan metodološki način, bez obzira na ograničen pristup gradi, oslikava žene unutar zatvorskog sistema. Vidi: Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice, Žene u svakodnevici Dubrovnika (1600.-1815.)*, Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2003; Marija Karbić, “Nije, naime, njezina duša drugačija od muškarca. Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku”, u: *Zbornik radova Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, Zagreb: Društvo studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius”, 2014, 57–76; Nella Lonza, *Pod plaštem pravde: Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997; Nella Lonza, “Posljednje vještice pred dubrovačkim sudom (1742.-1743.)”, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*, ur. Čoralić Lovorka et al, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016, 671–677; Amila Kasumović, *Zatočene. Žene u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine 1878-1914*, Sarajevo: Centar za historijska istraživanja, 2021.

Koliko su sudski spisi važan izvor za sagledavanje života u određenom periodu, a posebno žena, ukazuje i činjenica da je prva javna rasprava nakon austrougarske okupacije održana u Sarajevu 28. februara 1881. godine bila u korist Umije Bašagić udate Telalagić. U mnogobrojnim kutijama i dokumentima skrila se i Derviša Tulić koja je bila prva žena zastupnica na nekoj parnici. Ona je zastupala svog supruga u junu 1881. godine i bez obzira na primjedbu druge strane da se radi o ženi zastupnici, početo i završilo. Tu je i žena Miloša Čubića, bezimena, koja nije imala hrabrosti ili snage doći na sud nakon što joj je suprug slomio ključnu kost udarivši je zbog toga što je otišla prošetati i pri tome zaključala kuću, a on nije imao ključeve. Sva kompleksnost života očitava se kroz ovakve i slične mnogobrojne primjere navedene na sljedećim stranicama.

Svjesni da svaka osoba ima specifičnu životnu priču, našli smo se pred dilemom da li je uopšte moguće sve njih sažeti u jednu studiju ili je dovoljno ukazati samo na ono što ih povezuje. U ovoj opravdanoj dilemi odlučili smo se za prikaz ženske svakodnevnice kroz nekoliko ključnih aspekata na koje građa aludira i koji se mogu podijeliti na porodične i javne probleme. Prvi aspekt se odnosi na porodični život i u njemu se posebno obrađuju pitanja vjenčanja, koje je predstavljalo sudski čin, otmice, kao dosta praktikovanog običaja na ovom području, zatim bigamije i poliandrije i odnosa prema tim pojavama te pravnom okviru u kojem su se odvijale. Jedan od ključnih problema u životu žene bio je razvod braka, sa svim problemima koji su dovodili do tog čina, ali i odustajanje od njega kao i nemogućnost dobivanja razvoda te proglašenje žene muslimanke našizom, tj. odbjeglom. Nakon razvoda žene su se pojavljivale pred sudom tražeći prava na alimentaciju, što, prema spisima, nije uvijek bilo jednostavno. U ovom poglavlju također promatramo pitanja preljuba i zakonske, ali i tradicionalne odredbe za taj čin, čedomorstva, kao dosta česte pojave, ukazujući na razloge koji su ženu natjerali da pribjegne i tome. Postavljeno je i pitanje nezakonite djece te dokazivanja očinstva pred sudom, ali i mogućnosti usvajanja djece i tutorstva.

Pored toga, pažnja je posvećena i optužbama majki za dovođenje djece u životnu opasnost. Također, osvrnuli smo se i na probleme vezane za porodičnu imovinu, posebno podjelu nasljedne imovine i mnoštvo problema koje su te parnice iznosile na vidjelo. Dosta čest razlog za pokretanje parnice bio je i materijalni dug unutar porodice kroz koji se vidi odnos ženskih članova porodice prema materijalnom i njihovim ličnim pravima bez obzira na rodnu bliskost. Posljednje podpoglavlje odnosi se na smrtne slučajeve kao dio sudskih ovlasti kroz koje se mogu saznati određeni podaci o umrli-ma bez obzira na stalež, godine ili svakodnevne navike te na odsutne, one koje svoja prava često nisu mogle ili nisu znale kako tražiti.

Naredno poglavlje posvećeno je javnom životu žene prikazanom kroz sud-ske spise. Na samom početku oslikan je život na ulici, njegova tamna strana koja je dospijevala do suda, zatim su obrađene krađe svih oblika, od teških do lažnih, u kojima su žene bile počinitelj ili oštećena strana. Razne prevare u kojima su žene učestvovala bile su sastavni dio javnog života kao i bludniš-tvo, a problemi koji su dolazili pred sud vezani za *bludilištvo*, ali i bludnice su mnogobrojni. Veliki broj silovanja također su posebno obrađeni slučajevi, pri čemu saznajemo detalje o dobu silovanih, odnosu i načinu kažnjavanja počinitelja i slično. Također, značajan je broj dokumenata koji govore o ubistvima u kojima su žene učestvovala. Na samom kraju ukazano je na mnogobrojne parnice koje su vezane za materijalne dugove van porodice, i to kroz pitanja novčanog duga, veresije, naplate zarađenog novca, plaćanje kirije za privatne i poslovne objekte, ali i naplatu dijela s kmetskih selišta.

Žene iz svih socijalnih struktura, one privilegovane i neprivegovane, na-šavši se u sudskim prostorijama preživljavaju iste probleme. U posljednjem poglavlju posebnu pažnju posvetili smo tzv. uglednim građankama i hanu-mama, što ni u kojem slučaju ne znači da se one ne spominju u prethod-nim poglavljima. U posljednjem poglavlju izdvojili smo nekoliko žena koje su pripadale najvišim socijalno-društvenim strukturama te njihovim sud-skim parnicama. Analizirali smo razloge zbog kojih su se one pojavljivale na

sudu, a koji otkrivaju njihov svijet i njihovu svakodnevicu. Kroz višegodišnje parnice koje su vodile Savka Despić, Mulija-hanuma Čomara i Ašida-hanuma Smailbegović otkrivamo ne samo njihov lični odnos prema imovini, zakonu i sudskim procesima nego i cjelokupni život pripadnica “visokog društva”.

U tekstu je iz mnoštva građe izdvojeno tek po nekoliko karakterističnih primjera za svako poglavlje, dok je veliki broj sličnih slučajeva neiskorišten. Intimni sretni trenuci, bespogovorna ljubav i žrtvovanje tek se indirektno uočavaju u pojedinim primjerima iako su sasvim sigurno bili sastavni dio svakodnevnog života. Na stranicama ove studije opisana je tamna, problematična i bolna, ali istinska i realna strana života.

